

Н. Л. Крива

науковий кореспондент лабораторії психології дошкільника
Інститут психології імені Г. С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України,
вихователь
Житомирський центр розвитку дитини № 53 «АБВГДЕЙКА»

ПРОБЛЕМА ДОВІРИ В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

У статті проаналізовані концепції та підходи до вивчення довіри як складного психологічного явища, визначено довіру як умову гармонійного розвитку особистості, зазначено, що довіра – один із базових елементів людського життя, соціального і психологічного благополуччя людини в суспільстві, який забезпечує відчуття безпеки і оптимізму.

Ключові слова: довіра, недовіра, базова установка, феномен, психічний стан, очікування, взаємодія, ризик, емоційне благополуччя.

Постановка проблеми. Кожне покоління людства проживає свій час у певні періоди розвитку цивілізації. Нині відбувається перехід від ери промислової до ери інформаційної. Саме цей перехідний етап зумовлює соціально-психологічну кризу в українському суспільстві. Можемо спостерігати соціальне відчуження людей один від одного, самотність, неприйняття один одного та відсутність взаєморозуміння, зростання агресивності та жорстокість. Дедалі більше втрачається довіра до інших людей, зникають такі моральні ідеали, як взаємодопомога, підтримка, добросусідство.

За відсутності довіри людині важко створити близькі стосунки з людьми, тому вона ризикує потрапити в зачароване коло ізольованості: чим менше довіри, тим менше друзів, а чим менше у неї друзів, чим бідніші її відносини, тим менше вона довіряє іншим. Такій людині здається, що вона не здатна дружити і любити, що вона якась не така і що оточуючі її не потребують, тому в стосунках з людьми у неї виникає потреба в самозахисті, а не в довірі та відкритості.

Тому актуального значення набуває вміння довіряти собі та іншим, життю загалом, сприймати його як власну неповторну місію. Адже у процесі міжособистісних взаємин постійно виникають бар'єри, труднощі, протиріччя, від розуміння та розв'язання яких залежить їх плідність.

Проблема довіри обговорюється багатьма вченими (І. Антоненко, А. Аржанова, Л. Артемова, Б. Банкер, В. Бормотова, А. Булатова, В. Вичев, Л. Врочинська, Т. Говир, Е. Еріксон, Л. Журавльов, Н. Захарченко, В. Зінченко, О. Козлюк, А. Купрейченко, Р. Левицькі, Т. Маркова, В. Павленчик, В. Позняков, Б. Поршнев, Ю. Приходько, Дж.К. Ремпл, А. Сидорьонков, М. Стівенсон, В. Сумароков, Т. Скрипкіна, Е. Фромм, Дж.Ж. Холмс, О. Чігінцева, П. Шихірев, J.G. Holmes, R.J. Lewicky, J.K. Rempel, Ed.J. P. Robinson, M.P. Zanna та ін.).

Філософські, психологічні, соціальні та педагогічні дослідження охоплюють різні аспекти означеної проблематики. Серед них довіра як компонент спілкування, довіра як показник психологічного благополуччя, довіра як базове почуття безпеки, співвідношення довіри із недовірою, розвиток почуття довіри в сім'ї, готовність батьків до довірчого спілкування з дітьми, психологічні особливості довіри дошкільника.

Вчені сходяться на думці, що спільна риса досліджень довіри – відсутність ясного і загального визначення концепції довіри. Довірою називають найрізноманітніші феномени, що призводить до різноманітності визначень. С. Касталдо в результаті комп'ютерного контент-аналізу найбільш часто цитованих визначень довіри (72 варіанти) зробив кілька висновків. По-перше, довіра безпосереднім чином пов'язана з очікуваннями, переконаннями, волевиявленням або установкою. По-друге, довіра проявляється щодо різних об'єктів: індивідів, груп, організацій та соціальних інститутів. По-третє, довіра досить часто (в 42 з 72 випадків) визначається через дію або поведінку, в цьому полягає діяльнісний аспект довіри, тобто можна стверджувати, що дія суб'єкта є проявом довіри. По-четверте, результати і наслідки надання довіри відображаються у визначенні довіри. По-п'яте, у тлумаченні довіри знаходить відображення ризикованість ситуації прийняття рішення, адже довіра виникає в процесі невизначеності та ризику [8, с. 2].

Ф. Фукуяма характеризує довіру, яка виникає в рамках певного співтовариства як очікування того, що його члени поводитимуться чесно, проявляючи готовність допомогти відповідно до загальноприйнятих норм, культурних традицій, звичаїв, загальних етичних цінностей, і наголошує на тому, що довіра – одна з основних характеристик розвинутого суспільства [6, с. 23]. Д. Левіс і А. Вейгерт називають довірою «здійснення ризикованої дії на основі впевненого очікування, що всі, хто

залучений до цієї дії, будуть чинити компетентно та з усвідомленням обов'язку». Дж. Ремпел, Дж. Холмс і М. Занна виділяють особливу значимість у тлумаченні довіри передбачуваності, надійності, чуйності та турботи про добробут іншої людини. Є.С. Яхонтова вважає, що довіра – це готовність залежати від інших людей у ситуації, коли відсутня можливість контролю та існує небезпека невірною прогнозування поведінки інших людей, а також в очікуванні певної вигоди від цього. Питання про довіру не стоїть у тому разі, якщо людина має широкі можливості контролювати ситуацію і поведінку інших людей, не ризикує що-небудь втратити, приймаючи те чи інше рішення. М.В. Якушева довіру трактує як внутрішній стан готовності до прояву довіри хоча б одного з двох взаємодіючих суб'єктів [2, с. 288].

А.Б. Купрейченко формулює таке визначення довіри: «довіра як психологічне відношення включає інтерес і повагу до об'єкта або партнера, уявлення про потреби, які можуть бути задоволені в результаті взаємодії з ним, емоції від очікування їх задоволення і позитивні оцінки партнера; розслабленість і безумовну готовність проявляти щодо нього добру волю, а також здійснювати певні дії, які сприяють успішній взаємодії».

Поряд із цим визначенням з'являється поняття «недовіра», що включає «усвідомлення ризиків, почуття небезпеки, страх у поєднанні з негативними емоційними оцінками партнера та можливих результатів взаємодії, настороженість і напруженість, а також готовність припинити контакт, відповісти на агресію або ворожість» [4, с. 54].

Е. Еріксон під довірою має на увазі «власну довірливість і почуття незмінної прихильності до себе інших людей» [7, с. 106].

Деякі вчені звертають увагу на емоційну сторону довіри. Ще Е. Дюркгейм дійшов висновку про те, що соціальна довіра ґрунтується швидше на емоційній і на інтуїтивній основі, ніж на раціональній. Л. Ронігером і Ш. Ейзенштадтом було зазначено, що особливості міжособистісної довіри мають вивчатися в ситуаціях тривалих відносин, що характеризуються певним ступенем інтимності, коли акцентовано на емоційній (афективній) складовій частині довіри.

В.П. Зінченко визначає довіру як почуття, причому почуття особливе. На відміну від базових, таких як нюх, дотик або зір, воно характеризує не тільки здібності людини до сприйняття зовнішніх стимулів, але і її ставлення до інших людей. Почуття довіри вбирає в себе цілу гаму емоцій, проявів і протиставлень, однаково важливих як для розуміння внутрішнього світу людини, її намірів і мотивів, так і для розуміння її поведінки і діяльності [2, с. 21].

На думку І.В. Антоненко, довіра виступає психічним станом (стан, віра, впевненість), психічним

процесом (емоція, почуття) і формою спрямованості особистості (переконавання, переконаність), адже містить у собі всі ці характеристики як свої певні моменти. У більш широкому плані можна стверджувати, що довіра як психічний феномен є психічним станом, який маніфестує себе через сукупність певних психічних процесів, як властивість особистості виступає деякою інваріантною величиною і виражається зовні як конкретне відношення [1, с. 125].

Мета статті – визначити особливості прояву довіри людини як умови гармонійного розвитку особистості.

Основними завданнями є: показати, як висвітлений феномен довіри в науковій літературі та визначити довіру як умову гармонійного розвитку особистості. Об'єктом вивчення є феномен довіри людини до соціального оточення, предметом – процес формування довірливого ставлення особистості.

Виклад основного матеріалу. Довіра – це складне психологічне явище, яке можна зрозуміти лише на основі аналізу теоретичних та експериментальних досліджень, присвячених вивченню довіри.

У наукових працях Т.П. Скрипкіної знаходимо таке визначення: «Довіра – це здатність людини априорі наділяти явища та об'єкти навколишнього світу, а також інших людей, їх можливі майбутні дії і власні передбачувані дії властивостями безпеки (надійності) і значущості (цінності)» [5, с. 85].

Через наділення об'єктів навколишнього світу цими властивостями до процесу взаємодії довіра перетворюється на фундаментальну умову цієї взаємодії. Довіра як ставлення до світу існує у внутрішньому суб'єктивному світі особистості, вона дає їй змогу активно взаємодіяти з новими людьми і з незнайомими або малознайомими об'єктами навколишньої дійсності.

Довіра спочатку виникає у внутрішньому світі дитини як переживання або як ставлення та може проявитися лише за допомогою активності. У момент взаємодії вона ніби «виноситься» в сам акт взаємодії і тому існує і в особистості, і між особистістю і об'єктом взаємодії.

У структурі довіри виділяють когнітивний, емоційний та поведінковий компонент. Когнітивний компонент складається з уявлень про себе, про іншого учасника довірчих стосунків, а також очікувань, пов'язаних із його поведінкою. Емоційний компонент характеризується емоційними оцінками сторін, що взаємодіють, і самого процесу взаємодії. Поведінковий компонент включає готовність до певних дій щодо другого учасника, себе і тих умов, що склалися.

Розглядаючи феномен довіри, можна виділити довіру до світу, інших та довіру до себе. Основою для формування цих трьох видів довіри

є базова довіра, яку описав Е. Еріксон. На його думку, довіра до світу є базовою установкою особистості, яка сформована в результаті материнського піклування, і ступінь її розвитку залежить від якості одержуваної материнської турботи. Якщо дитина отримує усе те, чого потребує, і всі потреби швидко задовольняються, спілкування з мамою є стільки, скільки необхідно, – це формує її довіру до світу, абсолютно необхідну якість для повноцінного щасливого життя. У результаті, світ – це затишне місце, де людям можна довіряти. Якщо в центрі уваги не дитина, а механічний догляд за нею, методи виховання, власна кар'єра, різні тривоги, тоді формується недовіра, підозрілість, страх перед людьми та світом, непослідовність та песимізм. Почуття довіри до світу, що виникає на першому році життя дитини, є фундаментальним психологічним утворенням, від якого істотно залежить психічне здоров'я дитини, що дає їй змогу жити і відчувати задоволення від процесу життя в результаті задоволення своїх потреб [7, с. 113].

П. Штомпка виділяє два основних компоненти в структурі довіри: довірчі очікування і реалізація в дії. При цьому автор наголошує на необхідності дії для того, щоб можна було говорити про довіру: «Довіра є щось більше, ніж споглядання майбутніх можливостей. Ми маємо активно поводитись щодо майбутнього, здійснюючи певну дію, що має, принаймні частково, невизначені і непередбачувані наслідки» [2, с. 37]. Основу довірчих очікувань становить оцінка об'єкта довіри як надійного.

Реальна довіра як конкретне соціальне явище має виражений аспективний зміст – етичний, прагматичний, психологічний, соціологічний, політологічний, економічний, комерційний, управлінський, правовий, медичний, терапевтичний, релігійний, педагогічний, особистісний, інформаційний тощо.

Той чи інший рівень довіри (або недовіри) формується в залежності від низки факторів, які поділяються на чотири основні групи (І.В. Антоненко):

1) суб'єктні фактори довіри зумовлені властивостями суб'єкта довіри;

2) об'єктні фактори довіри зумовлені властивостями об'єкта довіри;

3) фактори середовища – зовнішні фактори, які постійно діють;

4) ситуаційні фактори – зовнішні чинники, які діють лише в конкретній ситуації довіри [1, с. 158].

Готовність людини до довірливих стосунків включає три компоненти: емоційну готовність довіряти, раціональне сприйняття ситуації та сприйняття ступеня надійності індивідів.

Емоційна готовність до довірливих стосунків є наслідком почуття симпатії, дружби і емоційної прихильності. Навпаки, негативні емоційні переживання (антипатія, гнів, розчарування, ворожість та ін.) заважають появі довіри.

Важливими чинниками, що впливають на раціональне сприйняття ситуації, є інтелектуальні здібності людини, її життєвий досвід, цілі та мотивація, ступінь впевненості в собі. З опорою на них людина розглядає більшу кількість альтернатив, привносить більше досвіду в обговорення.

Структура довіри являє собою складну систему взаємозв'язаних компонентів, кожен з яких має свою чітко визначену послідовність і значимість. Просте співпереживання характеризує початок у структурі соціокультурної комунікації довіри. За ним настає взаємодія, тобто практичні, актуальні вчинки. Від співпереживання як емоційного стану, позбавленого конкретної дії, довіра переростає в фазу сприяння. Подальший розвиток довіри передбачає відповідну реакцію, яка може виступати у вигляді подяки, вдячності, відповіді об'єкта довіри – особистості на причетність і сприяння з боку іншої особи. Чуттєва і дієва фази довіри таким чином замикаються на третій фазі – відповіді.

Характеристики довіри бувають кількісні і змістові. Перша з кількісних характеристик – ступінь (глибина) довіри. На скільки відсотків можна довіряти тому, що говорить ця людина? І наскільки можна довіритися цій людині? Друга – повнота, або парціальність довіри. Третя – мінливість, динамічність довіри. Вона може зростати, якщо об'єкт довіри виконує свої обіцянки, але може і слабшати або зникати взагалі в разі обману, зради. До змістових характеристик довіри належать вибірковість (зміст того, що довіряють), безпека (наскільки безпечним для суб'єкта довіри є його відкритість, чи не буде його довірливість використана на шкоду йому) та значимість (ситуативна корисність).

Людина живе в світі. Вона може «проникати» в нього, наділяючи об'єкти, що мають відношення до неї, різними цінностями і смислами, змінювати, конструювати та реконструювати, але при цьому ніколи не зливатися зі світом. Надаючи об'єктам навколишнього світу значимість, тобто цінність і сенс, людина ніби «виносить» частину себе, своєї сутності, своєї суб'єктивності за межі себе самого в світ і наділяє «собою» його об'єкти. Тому тільки такий світ, з яким вона пов'язана в єдину систему, єдиною онтологією, може викликати у неї довіру. Серед базових потреб людини є її власна безпека, яка для різних людей має різну цінність. Тому, коли людина наділяє об'єкти навколишнього світу різною значимістю або цінністю для себе, однією з найважливіших цінностей залишається її власна безпека.

Довіра до світу – специфічне відношення особистості до різних об'єктів або фрагментів світу, переживання актуальної значимості і апріорної безпеки цих об'єктів або фрагментів світу до неї. У процесі взаємодії людини зі світом вона одночасно звернена і в світ, і в себе, завдяки чому стає можливою одночасна довіра до себе і до

світу. Однак співвідношення рівня довіри до себе і довіри до світу постійно змінюється, аж до суперечливих відносин між ними, тобто феномен довіри володіє надзвичайною динамічністю.

Співвідношення рівня довіри до світу й рівня довіри до себе має перебувати в стані «динамічної рівноваги». Ситуація нерівноваги виникає тому, що особистість постійно потрапляє в нові для себе обставини, в яких вимоги й умови світу розходяться з її власними інтересами, прагненнями і можливостями. Саме в такій ситуації необхідно зробити вибір – довіритись умовам, вимогам, які висуває світ, чи власним бажанням, потребам, інтересам, можливостям. Отримати рівновагу можна лише за умови збільшення рівня довіри до світу чи рівня довіри до себе. Прагнучи цього, особистість може дотримуватись умов, котрі висуває світ, або ж керуватися власними інтересами, потребами й бажаннями, тобто виходити з власної суб'єктності.

Довіра до себе – психологічний феномен, що лежить в основі активності людини і робить її справжнім суб'єктом життя. Порушення довіри до себе веде до погіршення довірчих стосунків з іншими людьми.

Якщо особистість вступає в будь-які відносини з іншими людьми, їх можна розглядати як частину світу, з якою вона взаємодіє в цих конкретних обставинах. Тому довіра до інших є окремим випадком взаємодії людини зі світом. Однак через складність цих інших, адже вони самі є суверенними самостійними суб'єктами активності, взаємодія з ними як особливою частиною світу має свою специфіку, свої особливості і свої механізми. Ставлення особистості до інших як до самої себе служить гарантом безпеки у встановленні довірчих відносин. Тут виникає зв'язок між довірою до себе і довірою до іншого. Той, хто здатний ставитись до себе як до самоцінності, як до самостійного, суверенного активного суб'єкта, буде таким же чином ставитися і до інших.

В.С. Сафонов здійснив аналіз довірчого спілкування і дав таке визначення цьому явищу: «Довірче спілкування – це таке спілкування, коли одна людина в процесі спілкування з іншими людьми довіряє їм яку-небудь «конфіденційну інформацію», думки, почуття, переживання, розкриває ті чи інші сторони внутрішнього світу особистості» [3, с. 6]. Довірче спілкування визначається тут через акт довіри – «людина довіряє інформацію». Довіра завжди передбачає ціннісне ставлення до особистості іншого, засноване, по суті, на позитивному прогнозуванні його майбутніх вчинків.

«Людина і світ» утворюють єдину онтологію, яку не можна розірвати. Тому виділені і розглянуті феномени (довіра до світу, довіра до себе і довіра до інших людей) мають статус лише порівняно самостійних соціально-психологічних явищ. Людина одночасно звернена і в світ, і в себе, до обох реаль-

ностей вона ставиться упереджено, з одного боку, виокремлюючи лише значущі для себе властивості і якості об'єктів зовнішнього світу, а, з іншого боку, усвідомлюючи лише ті потяги і потреби, які мають для неї сенс і цінність у цей конкретний момент часу, в цій конкретній ситуації. Людина ніколи до кінця не знає світ, його властивості та якості, і вона також до кінця не знає себе, тому людину і світ об'єднує в єдину онтологію віра у формі довіри.

Довіра – це багатогранне утворення, яке включає: первинні установки, що мають біосоціальну зумовленість (базову довіру – недовіру до світу, потребу в безпеці), вторинні установки («вторинна довіра», спрямування на світ чи на себе), інтеріоризуючись, перетворюються на особистісні установки, що фіксуються як якості особистості. У кожній конкретній ситуації ці установки, сформовані в минулому досвіді, починають взаємодіяти між собою, на основі чого людина і виробляє щоразу нову актуальну установку, яка має особистісно-соціальний характер і відповідає конкретній ситуації, в якій вона перебуває.

Довіра є фундаментальною умовою взаємодії людини зі світом, і в цьому її найважливіша функція. Подвійність спрямованості психіки людини передбачає наявність довіри до світу як умови взаємодії з ним і довіри до себе як умови активності особистості. Довіра до світу завжди пов'язана з довірою до себе і інакше існувати не може. У тому разі, коли довіра до світу і довіра до себе виявляються не взаємопов'язаними, розпадається система «Людина і світ». Тому головними функціями довіри, на думку Т.П. Скрипкіної, виступають:

- моделювання цілісності буття людиною, коли воно відсутнє;
 - моделювання цілісності власної особистості,
 - зв'язок людини зі світом в єдину систему.
- Наступні функції пов'язані з попередніми і полягають у тому, щоб встановлювати міру відповідності поведінки людини, прийнятого рішення, цілей і поставлених світу і самій собі завдань:
- виступає умовою цілісної взаємодії людини зі світом;
 - здійснює функцію зв'язку людини зі світом в єдину систему;
 - сприяє злиттю минулого, сьогодення і майбутнього в цілісний акт життєдіяльності;
 - створює ефект цілісності буття людини;
 - сприяє виникненню ефекту цілісності особистості;

– встановлює міру відповідності поведінки людини, прийнятого рішення, цілей, поставлених як світові, так і самій собі завдань [5, с. 233–235].

Висновки. В роботі показано, як висвітлений феномен довіри в науковій літературі. Показано, що науковці дають різні визначення цьому феномену: довіра як очікування, установка, відношення, стан, почуття, процес соціального обміну і передачі

інформації та інших значущих благ, особистісна і групова властивість або настрої, компетенція суб'єкта, а також довіра як суспільний і груповий настрої, клімат, соціальна ситуація і соціальна проблема. Визначено спільну рису у визначеннях поняття «довіра» – це розуміння її як здатності людини наділяти явища та об'єкти навколишнього світу, а також інших людей, їх можливі майбутні дії властивостями безпеки, надійності та ситуативної корисності. Визначено довіру як умову гармонійного розвитку особистості, структуру довіри, процес формування довірливого ставлення, кількісні і змістові характеристики довіри. Розглянуті функції довіри і показано, що загалом довіра виступає фундаментальною умовою взаємодії людини зі світом, засобом гармонізації відносин людини одночасно зі світом і з самим собою, потенційним ресурсом особистості, тобто здібністю, яка дає змогу підтримувати почуття стабільності та цілісності в різних ситуаціях і в різний час.

Література:

1. Антоненко И.В. Социально-психологическое исследование феномена доверия : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.05. Москва, 2006. 312 с.
2. Ильин Е.П. Психология доверия. Санкт-Петербург: Питер, 2013. 288 с.
3. Кожемякіна О.М. Проблема довіри в сучасному соціумі: ціннісно-нормативна інтерпретація / Філософські проблеми XXI століття: Монографія / За заг. ред. А.І. Бойко. Черкаси: ФОП Гордієнко Є.І., 2016. С. 39–61.
4. Купрейченко А.Б. Психология доверия и недоверия. Москва: Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. 576 с.
5. Скрипкина Т.П. Психология доверия. Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва: Издательский центр «Академия», 2000. 264 с.
6. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Перевод с англ. Д. Павловой, В. Кирющенко, М. Колопятина. Москва: ООО «Издательство АСТ» : ЗАО НПП «Ермак», 2004. 730 с.
7. Эриксон Э.Г. Идентичность: юность и кризис / пер. с англ. Москва: Издательская группа «Прогресс», 1996. 344 с.
8. Castaldo S. Meanings of Trust: a Meta Analysis of Trust Definitions: Paper presented at Second Euram Conference. Stockholm, 2002 (sses.se).

Кривая Н. Л. Проблема доверия в современной психологии

В статье проанализированы концепции и подходы к изучению доверия как сложного психологического явления, определено доверие как условие гармоничного развития личности, указано, что доверие – один из базовых элементов человеческой жизни, социального и психологического благополучия человека в обществе, который создает ощущение безопасности и оптимизма.

***Ключевые слова:** доверие, недоверие, базовая установка, феномен, психическое состояние, ожидания, взаимодействие, риск, эмоциональное благополучие.*

Kryva N. L. The problem of trust in modern psychology

The article analyzes the concepts and approaches to the study of trust as a complex psychological phenomenon, defined trust as a condition for the harmonious development of personality, it is stated that trust is one of the basic elements of human life, social and psychological well-being of a person in a society that creates a sense of security and optimism.

***Key words:** trust, distrust, basic setting, phenomenon, mental state, expectation, interaction, risk, emotional well-being.*